

DOI: 10.26565/2220-8089-2021-39-04
УДК 321.021

Андрушко Владислав Ігорович
аспірант кафедри політології,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, м. Київ
вул. Володимирська, 60, Київ, 01033,
via11ua@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-7730-8802>

ДИСКУРС У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКО-ВЛАДНИХ ВІДНОСИН

Об'єктом дослідження виступають політико-владні відносини сучасності. Досліджується дискурс у традиціях постмодернізму: як «картина світу», когнітивна модель, світогляд, межі можливого у мисленні та поведінці осіб. Підкреслюється, що, з точки зору теорій дискурсу, всі об'єкти дійсності мають дискурсивний характер: будь-яке явище вписано в контекст, який і надає йому повноту сенсу. Явища та об'єкти навколишнього світу можуть набувати різних значень (або ідентичності) залежно від тих специфічних обставин, в які вони занурені. Дискурс виступає способом упорядкування реальності, механізмом визначення цінностей індивіда. Зазначається, що під суб'єктом влади у цьому контексті розуміється колективний або індивідуальний актор, який має доступ до контролю над дискурсом. Відповідно до теорії М. Фуко, дискурс взагалі може вважатись синонімом влади.

З'ясовується роль дискурсу як найефективнішого ресурсу влади, оскільки він зачіпає кожен сферу людського існування. Проблема дискурсу розглядається з двох сторін: з позицій розвитку теорій політичного дискурсу та з позицій інноваційного дослідження сучасних політико-владних відносин в контексті дискурсивних технологій. Дослідження базується на працях М. Фуко, Т. Ван Дейка, Л. Альтюсера, А. Грамші, Е. Лакло і Ш. Муффа. Аналізуються вивчення вказаними авторами дискурсу з різних позицій.

Проведений аналіз дискурсу розширює наші знання про політико-владні відносини. Результати цього дослідження дають нове розуміння дискурсу як картини світу, що актуалізує багато питань для подальших розвідок. Дане дослідження може бути цікавим як для науковців, так і для студентів, котрі досліджують політичну влада взагалі або дискурс як картину світу зокрема.

Ключові слова: дискурс, політична влада, критичний дискурс-аналіз, політична свідомість.

Андрушко Владислав Ігорович
аспірант кафедри політології,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, г. Киев
ул. Владимирская, 60, Киев, 01033,
via11ua@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-7730-8802>

ДИСКУРС В КОНТЕКСТЕ ПОЛІТИКО-ВЛАСТНИХ ОТНОШЕНИЙ

Объектом исследования выступают политико-властные отношения современности. Исследуется дискурс в традициях постмодернизма: как «картина мира», когнитивная модель, мировоззрение, границы возможного в мышлении и поведении лиц. Подчеркивается, что, с точки зрения теории дискурса, все объекты реального мира имеют дискурсивный характер: любое явление вписано в контекст, который и придает ему полноту смысла. Явления и объекты окружающего мира могут принимать различные значения (или идентичности) в зависимости от тех специфических обстоятельств, в которые они

погружены. Дискурс выступает способом упорядочивания реальности, механизмом определения ценностей индивида. Отмечается, что под субъектом власти в данном контексте понимается коллективный или индивидуальный актор, имеющий доступ к контролю над дискурсом. Согласно теории М. Фуко, дискурс вообще может считаться синонимом власти.

Выясняется, что дискурс является самым эффективным ресурсом власти, поскольку он затрагивает каждую сферу человеческого существования. Проблема рассматривается с двух сторон: с позиций развития теорий политического дискурса и с позиций инновационного исследования современных политико-властных отношений в контексте дискурсивных технологий. Исследование базируется на трудах М. Фуко, Т. Ван Дейка, Л. Альтюссера, А. Грамши, Э. Лакло и Ш. Муфф.

Проведенный анализ дискурса расширяет наши знания о политико-властных отношениях современности. Результаты этого исследования дают новое понимание дискурса как картины мира, которое актуализирует много вопросов для дальнейших исследований. Данная работа может быть интересной как для ученых, так и для студентов, которые исследуют политическую власть в общем или дискурс как картину мира в частности.

Ключевые слова: дискурс, политическая власть, критический дискурс-анализ, политическое сознание.

Vladyslav Andrushko

Ph. D. Student PhD student,

Department of Political Science

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

60 Volodymyrska Street, Kyiv, 01033, Ukraine,

via l1ua@gmail.com,

<https://orcid.org/0000-0001-7730-8802>

DISCOURSE IN A CONTEXT OF POLITICAL POWER RELATIONS

The object of this research is modern political power relations. The discourse is studied in the traditions of postmodernism, including as a 'picture of the world', cognitive model, worldview and the limits of what is possible in the thinking and behaviour of individuals. According to the discourse theories, all objects of reality are discursive, that is, any phenomenon is inscribed in a context that gives it full meaning. All objects of the surrounding world can acquire different meanings (or identities) depending on the specific circumstances in which they are immersed. Discourse is a way of ordering reality, a mechanism for determining the values of people. The subject of power in this context is understood as a collective or individual actor who has special access to the discourse and can control it. According to Foucault's theory, discourse can be identified with power.

This research finds that discourse is the most efficient power resource because it touches every part of a person's existence. The paper explains the problem from both sides: as the development of political discourse theories on the one hand and as the innovative research of modern power relations in a context of discursive technologies on the other hand. The research is based on the works of M. Foucault, T. Van Dijk, L. Althusser, A. Gramsci, E. Laclau and Sh. Mouff, all of whom measured discourse in a variety of ways. Thus, in our research, we used such theoretical methods for analysis, classification and comparison.

The analysis of discourse undertaken here has extended our knowledge of political power relations. The findings in this study provide a new understanding of discourse as a cognition that actualises many questions for further investigations.

The findings may be of interest for both scholars and students who study political power in general or discourse as a picture of the world in particular.

Keywords: discourse, political power, critical discourse-analysis, political consciousness.

«Хто керує дискурсом, той має владу»

М. Фуко

Відомо, що «влада» – це один із фундаментальних і, водночас, найбільш неочевидних політичних феноменів. Цей концепт є ключем до розуміння економічних, культурних, соціальних та політичних перетворень сучасності. Однак проблема полягає у певній складності його визначення: він розглядається представниками різних дисциплін з абсолютно різних позицій. У наш час домінуючим стає підхід, що ототожнює «владу» зі «знанням», впливом на свідомість і поведінку, тож сучасні кратологічні дослідження характеризуються пошуками непомітних, на перший погляд, причинно-наслідкових зв'язків, прихованих тенденцій та закономірностей у політико-владних відносинах. Найбільш цікавим і найбільш впливовим у цьому контексті є напрям, запропонований лінгвістами і розвинутий постмодерністами (постструктуралістами). Сучасні прихильники такого напряму прагнуть використати екстралінгвістичний феномен «дискурс» у якості «картини світу» чи «когнітивної моделі» для пояснення будь-яких соціально-політичних явищ. Отже, метою статті є, з одного боку, дослідження постмодерністських теорій дискурсу, а з іншого, – інтеграції цих теорій у систему кратологічних знань.

Науковим надбанням, що становлять теоретико-методологічний фундамент дослідження, є праці М. Фуко, Л. Альтюссера, А. Грамші, Ф. де Соссюра, Ч. Пірса, а також сучасників Т. Ван Дейка, Е. Лакло і Ш. Муфф.

Загальна характеристика дискурсу як «картина світу»

Почнемо з визначення поняття «політична влада», адже саме «політико-владні відносини» є об'єктом нашого дослідження.

Як було визначено у статті «Політична влада: аналіз інноваційних підходів», політична влада – це здатність А впливати на «картину світу» В для узгодження спірних питань у пов'язаних із суспільним устроєм сферах (політичній, економічній, культурній, соціальній)» (Андрушко 2021: 163).

Як у такому контексті слід сприймати «картину світу»?

«Картина світу» – сукупність заснованих на світогляді цілісних і систематизованих уявлень, знань і думок людських спільнот і окремої людини

(мислячого суб'єкта) про світ, сенс життя і місце людини в ньому (Айдукевич 1996: 233).

З цього визначення можна зробити кілька висновків. По-перше, картина світу визначає особливий спосіб інтерпретації подій та явищ. По-друге, вона являє собою основу світосприйняття, спираючись на яку людські спільноти і окремі люди діють у світі. По-третє, вона має історично обумовлений характер, що передбачає постійні зміни картини світу всіх її суб'єктів.

«Картина світу» є своєрідним ключем для розуміння політико-владних відносин сучасності. Вона може бути вираженою за допомогою політичної свідомості (політико-психологічна традиція) або за допомогою «дискурсу» (політико-лінгвістична традиція). Та якщо «політична свідомість» є звичним для політології терміном, то «дискурс» досі ототожнюється із суто філологічною, лінгвістичною системами знань. Тож не дивно, чому саме другий тип розуміння «картини світу» як кратологічного феномена є предметом цього дослідження. Отже, як визначити «дискурс»?

Існує два підходи до розуміння дискурсу: класичний і постмодерністський. Згідно з класичним підходом, під дискурсом розуміються будь-які мовні взаємодії. Постмодерністський підхід, на противагу класичному, розуміє під «дискурсом» спосіб мислення, «картину світу», ідеологію. У нашому політологічному дослідженні ми використовуємо другий підхід, адже, на наше переконання, лише він здатен дати відповіді на основні кратологічні питання сучасності.

Дискурс розуміється як вербалізація певної ментальності; такий спосіб мовлення та інтерпретації навколишньої дійсності, в результаті якого не тільки специфічним чином демонструється навколишній світ, а й конструюється особлива реальність, створюється свій (властивий певному соціуму) спосіб бачення світу, спосіб упорядкування дійсності, що реалізується в найрізноманітніших практиках (Михалева 2008:13).

Якою є структура дискурсу?

Узагальнюючи наукові надбання М. Фуко, Ж. Дерріда, Ф. де Соссюра та інших структуралістів, виходимо з положення, що дискурс як «картина світу» індивіда може бути представлена у вигляді сукупності знаків та знакових систем. З цього контексту випливає, що «знак» – це «атом» будь-якої мови як системи відносин». Це положення

знайшло свій розвиток у наукових теоріях американського філософа Ч. Пірса, який стверджував, що «культура – система знаків», тож «знак можна вважати цеглиною будь-якої когнітивної структури». Сам «знак» автор визначив як «дещо, що заміщує щось для когось» (Rockel 2000: 8). Ми у свою чергу розуміємо «знак» як матеріальний, чуттєво сприйманий об'єкт, який виступає в процесах пізнання та спілкування в ролі замітника (представника) іншого предмета, явища, дії або події, і використовується для одержання, зберігання, перетворення та передачі інформації.

Отже, стає зрозумілим, що будь-які наші умовиводи чи переконання існують лише у полі знаків, завдяки знакам і для знаків. Ф. де Сосюр у цьому контексті зазначав: «кожен знак отримує свою ідентичність лише у системі інших знаків». Наводячи приклад з шахами, він стверджував, що «ми можемо замінити короля на шматок паперу, однак його функціональна значимість від того ніяк не постраждає: його ідентичність лишається непохитною у системі інших фігур» (Сосюр 1990: 119). З цього випливає, що будь-який феномен, будь-який знак визначається через систему, до складу якої він входить. Інакше кажучи, якщо певна річ об'єктивного, реального світу, що існує сама по собі, не означає нічого ні для кого, вона не є знаком та її існування не знаходить місця у структурі свідомості, тож, у такому випадку можна стверджувати, що її не існує взагалі. І навпаки, те, чого ніхто ніколи не бачив, «ризик», «успіх», «щастя», «абсурд», «любов» – усе це штучні конструкції, що знайшли своє відбиття у системі смислів, виражених мовою, але без мови навряд чи змогли би існувати (це ми можемо бачити на прикладі тварин, що не володіють мовою, тож керовані лише інстинктами).

Те саме стосується і елементарних математичних операцій – додавання, віднімання, множення і ділення: їх би не існувало поза системою чисел. Ми розуміємо, що п'ять плюс п'ять буде десять, адже не сумніваємось у заданій схемі чисел: для нас очевидно, що п'ять знаходиться рівно поміж нулем та десяти. Тобто вміння проводити математичні операції – це ніщо інше, як вміння орієнтуватись у системі чисел, розуміти, як різні числа взаємовідносяться одне з одним. Так само ми не можемо вигадати нове число, якщо

перед тим не буде передбачено особливе місце у системі.

З цього випливає, що реальність може бути осягнутою лише за допомогою знаків, а будь-який новий феномен, у тому числі політичний, може існувати лише у тому випадку, якщо йому знайдеться місце у певній системі знаків, або просто у «дискурсі». З цієї ж логіки стає зрозумілим, що будь-які комунікативні процеси у політиці, зокрема політико-владні процеси слід розглядати як системне явище, що так само спирається на певну когнітивну структуру.

Коротко висновки Сосюра, що використовуються у філософії постмодернізму, можуть бути викладені таким чином:

1. Будь-яка знакова система функціонує завдяки відмінностям між її елементами.

2. Сенс кожного елемента (знаку) визначається винятково в результаті його відношення до іншого елемента системи.

3. Існує взаємозв'язок між звуковим, образотворчим та іншими компонентами.

Висновки Сосюра для філософії постмодернізму особливо актуальні у процесі інтерпретації будь-яких соціальних систем з точки зору мови їх функціонування.

М. Бахтін, роботи якого знайшли широке застосування в сучасній західній філософії постмодернізму, визначаючи «людський вчинок» як «потенційний текст», писав: «Вивчаючи людину, ми всюди шукаємо і знаходимо знаки і намагаємось зрозуміти їхнє значення» (Бахтін 1986: 312).

Занурюючись глибше, доходимо висновку, що соціальна реальність – це перш за все «система знаків» або текст, у формуванні якого важлива роль віддається суб'єкту сприйняття реальності. Тобто соціальна реальність розуміється як конструкт, певний набір соціальних уявлень, що формується за допомогою мови.

Теорії дискурсу як кратологічного феномена

У такому контексті слід проаналізувати основні постмодерністські концепції дискурсу, що вдало характеризують політико-владну природу цього феномена. Класиком та засновником цієї наукової тенденції є французький філософ М. Фуко, відомий таким своїм виразом: «Хто керує дискурсом, той має владу» (Foucault 2019: 99).

Ідея Фуко полягала в тому, що інструментом освоєння дійсності є мова, мовна практика людей, у процесі якої не тільки освоюється, «обговорюється» світ, а й

складаються правила цього «обговорювання», правила самої мови, а значить, і відповідні розумові конструкції. Мову в такому її розумінні і слід називати, на думку М. Фуко, дискурсом (Foucault 2019: 111). Таким чином, дискурс – це одночасно і процес, і результат (у вигляді сформованих способів, правил і логіки обговорення чогонебудь). В основі будь-якого дискурсу лежить висловлювання – «атом» мовної практики.

За такого розуміння дискурс розглядається як спосіб упорядкування дійсності, спосіб бачення світу, що реалізується в найрізноманітніших (не тільки вербальних) практиках, а отже, не тільки відображає світ, а й проектує і створює його.

З точки зору М. Фуко, поняття «дискурс» включає в себе суспільно прийняті способи бачення та інтерпретації навколишнього світу, що впливають з форми організації соціуму. Тобто, згідно з М. Фуко, дискурс не описує світ, а формує його.

Таким чином, дискурс розуміється як соціальна діяльність, здійснювана за допомогою мови в умовах реального світу і реальної взаємодії людей.

У такому контексті слід звернути окрему увагу на «теорію дискурсу Лакло – Муффа», у якій автори доходять висновку, що «дискурс є єдиною реальністю, доступною для розуміння», а «об'єктів поза дискурсом взагалі не існує: вони можуть існувати як фізичні чи енергетичні субстанції, але досягнути їх, уявити як об'єкт можливо лише у межах певного дискурсу» (Laclau & Mouffe 2014: 68). Будь-який об'єкт, включений у поле соціального (будь то соціальні ідентичності, громадські системи, культурні цінності, практики повсякденного життя, ритуалу і прояви деякої політичної волі), є тим, чим він є, тільки завдяки конкретній конфігурації дискурсивного поля, що визначає смислову наповненість об'єкта. Наприклад, землетрус або падіння цегли – це події, які реально існують, в тому сенсі, що вони трапляються тут і зараз, незалежно від волі людини. Але питання, наскільки вони отримують свою специфіку як об'єкти, в термінах «природного явища» або «вираження гніву Господнього», залежить від організації дискурсивного поля. Іншими словами, дискурс стає єдиною реальністю, доступною для вивчення. Радикалізуючи Лакло і Муффа, можна сказати, що об'єктів поза дискурсом взагалі не існує. Вони можуть існувати як фізичні

або енергетичні субстанції, але осмислити їх як те, чим вони є, представити їх як об'єкт можливо тільки в рамках певного дискурсу (Laclau & Mouffe 2014: 75).

Дискурсивна система знаходить свою ідентичність шляхом відмежування від іншої дискурсивної системи. Оскільки дискурс визнається єдиною доступною сферою реальності, ні з чим іншим дискурсивна система межувати не може в принципі. Більш того, система повинна описувати свій кордон і називати «інше» внутрішньосистемними способами. Інакше, якщо ми визнаємо наявність якихось об'єктивних кордонів, ми визнаємо редуцію дискурсивного поля до іншої трансцендентної об'єктивуючої сфери, яка встановлює цю межу.

Тепер розглянемо соціальні аспекти теорії Лакло і Муффа. Концепт дискурсу охоплює не тільки мову, але й усю природу соціального. У їхній теорії мовна структура є тотожною до структури соціальних практик і соціальної діяльності. Соціальні дії набувають свого значення завдяки тому, як вони співвідносяться з іншими діями. Водночас всі наші знання і практики опосередковані системами значень. Наші уявлення про реальність, суспільство, власну ідентичність конструюються системою значень у структурах дискурсу. Відсутність відмінностей між дискурсивними і недискурсивними процесами є відмінною рисою цієї теорії від інших концепцій дискурс-аналізу (зокрема критичного дискурс-аналізу) (Гурін 2014: 189).

Оскільки дискурсів багато, і всі вони прагнуть артикулювати знаки як власні елементи, можна сказати, що дискурси перебувають в стані «боротьби», за наділення знаків значенням. Мета будь-якого дискурсу – усунення багатозначності.

В аналізі боротьби дискурсів Лакло і Муффа віддають пріоритет політиці. «Політичні артикуляції визначають, як ми діємо і думаємо і, таким чином, як ми створюємо суспільство» (Laclau & Mouffe 2014: 79). Політика в їхній концепції розуміється, скоріше, за аналогією з політикою в концепції Ролана Барта, тобто як спрямована соціальна дія. Саме політика відсилає нас до конституювання соціального, виключаючи альтернативні способи структурування значень. Соціальна організація стає наслідком безперервних політичних процесів.

Слід зазначити, що Лакло і Муффа запозичують у Мішеля Фуко концепт

«влади». Влада не має винятково репресивного характеру, як це вважалося раніше, вона виробляє соціальне, особливим чином вибудовує суспільство за допомогою дискурсів, але в той же час відсікає альтернативні можливості його існування. Крім того, концепція Лакло і Муффа схожа з поглядами Фуко щодо суб'єктів. Тільки в дискурсах і через дискурси суб'єкти розміщують себе та інших у певні суб'єктні позиції, знаходять ідентичності. Ця концепція схожа і з ідеєю ідеологічного звороту Л. Альтюсера, проте в концепції Лакло і Муффа відсутні об'єктивно задані позиції (у концепції Альтюсера присутній економічний детермінізм) (Гурін 2014: 186).

Зупиняючись на теорії ідеології Л. Альтюсера, ми можемо по-новому проаналізувати дискурс та суб'єктів, котрі здобувають свою суб'єктність у результаті дії ідеології: ідеологія змінює кожну окремо взятую особу на учасника, який начебто бере участь у грандіозних соціальних процесах, набагато більших за неї самої. Тут слід нагадати базові положення вчення Альтюсера про ідеологію: «Ідеологія являє собою уявне відношення індивідів до реально існуючих умов їх буття» (Althusser 2011).

У такому розумінні замість традиційних економічних відносин, що виникають поміж робітником та роботодавцем, знаходять місце постійні відтворення відповідних уявних відносин, що досягаються за допомогою залучення індивіда до участі в «ідеологічних практиках» ряду соціальних інститутів (Althusser 2011). До числа таких інститутів Альтюсер відносить систему освіти, сім'ю, законодавчі структури, систему партій і профспілок, засобів масової інформації, культуру і спорт.

Підпорядковуючи свою поведінку вимогам конкретної ідеологічної практики, індивід, таким чином, реалізує себе як «свідомий суб'єкт», що робить свій вибір. Примітним у цій ситуації є те, що вихідні ідеологічні передумови (як то: ідеї Бога, справедливості, прогресу) витісняються матеріальними діями або відповідним чином структуруються поведінкою, наприклад, участю в церковних ритуалах або партійних зборах.

Вплив, який здійснила теорія дискурсу на вчення Альтюсера про ідеології, стосуються двох базових положень для марксистської філософії моментів.

Перше, на відміну від марксизму, теорія дискурсу не розглядає ідеологію у якості

похідної від сформованих матеріальних відносин. Використовуючи висновок Сосюра про те, що розвиток знакових систем («що означають») не залежить і не збігається з розвитком їх концептуальних компонентів («значущих»), теорія дискурсу доходить висновку про автономне функціонування ідеологічних і/або дискурсивних практик.

Другий момент пов'язаний із концепцією «помилкової» свідомості, яка передбачає явне спотворення реальності в картині, представленій тією чи іншою ідеологічною системою. Причина спотворень – система ціннісних орієнтацій, що визначила пріоритети носія конкретної ідеології.

Однак, аналізуючи цю теорію, слід зазначити, що «поняття помилкової свідомості має сенс тільки у тому випадку, якщо можна зафіксувати ідентичність соціального агента. В рамках марксизму ці уявлення ґрунтуються на понятті «об'єктивних класових інтересів». Однак фіксація ідентичності ніколи не виключає її інших форм. Причиною цього є контекстуальний, незавершений характер будь-якого дискурсу і умовність будь-якої ідентичності.

Як пише американська феміністка Т. Еберт, становище індивіда як суб'єкта, його осмислене існування, тобто існування у сфері соціальних відносин, формується дискурсивними актами. Суб'єктивність індивіда, таким чином, є результат певного набору ідеологічно організованих практик, за допомогою яких індивід займає своє місце в світі і завдяки яким і світ, і особистість індивіда стають доступними для розуміння (Ebert 1985: 20).

Отже, велика кількість авторів, які використовують у своїх постмодерністських теоретичних конструкціях висновки французького філософа-марксиста Л. Альтюссера, не припускають відмінностей між поняттями «ідеологія» та «дискурс» (Grant 1995: 161). Таким чином, на відміну від ліберальної традиції, відповідно до теорії дискурсу, індивід є не «вільним, автономним суб'єктом», що володіє універсальними характеристиками раціонального істоти (Eagleton 1988: 10), а, скоріше, «полем», на якому різні дискурсивні практики здійснюють свою роботу по створенню смислів.

Як свідчить практика, відносини між дискурсами, які відстоюють різні форми ідентичності, далекі від того, щоб бути мирними; ці відносини (будь то загроза

«джихаду», політика боротьби з «імперією зла» або торгова конкуренція) перебувають у стані боротьби за повне панування, гегемонію (Ніх 1995: 74).

У такому контексті слід звернути увагу на теорію італійського філософа А. Грамші у якій нас перш за все цікавить погляд автора не феномен «гегемонії». Фактично, зіставляючи гегемонію з владою, відзначається такий важливий момент – неусвідомленість цього управління з боку об'єкта впливу. При цьому слід розуміти, що в результаті такого впливу формується відчуття, ілюзія загальної згоди з гегемоном. Крім того, для об'єкта стає вкрай важливим помилкове відчуття своєї суб'єктності, тобто ілюзорного переконання, що він є частиною сили гегемона. Гегемонія ж, згідно з А. Грамші, – такий ступінь придушення особистості, за якого здійснення контролю не вимагає додаткового використання сили. Навпаки, визнання панування системи придушення сприймається як добровільний і природний стан речей (Gramsci 1991). Боротьба за гегемонію серед дискурсів пов'язана не тільки з конкуренцією різних форм ідентичності. Усередині дискурсів, що відносяться до однієї і тієї самої форми ідентичності, точиться боротьба за право визначати «нормативну», «еталонну» модель.

У цьому контексті варто звернути окрему увагу на політику маргіналізації (нормалізації). Однією з умов ефективності такої політики є формування почуття провини в індивіда, яка здатна в силу будь-яких причин відповідати встановленим вимогам і ідеалам. Позбавляючи індивіда права на вибір і / або прирікаючи його на постійне почуття провини і відчуття переходу кордонів, політика нормалізації, таким чином, зводить нанівець можливість особистої автономії навіть в тому випадку, якщо мова йде лише про вибір винятково приватного характеру (Aronowitz 1981: 145).

У своїй роботі «Історія сексуальності» М. Фуко показав, як саме за допомогою різного роду дискурсивних практик європейське суспільство, починаючи з XVII століття, спромоглося поставити під повний контроль сексуальну поведінку населення: «Завдяки різним дискурсам, зросла кількість всіляких узаконених санкцій за найменші відхилення: сексуальна розбещеність була ототожнена з розумовою хворобою; сексуальний розвиток, починаючи з дитинства і закінчуючи старістю, був пов'язаний із мережею норм і допустимих

відхилень; за допомогою педагогів і медиків була організована система контролю і впливу; завдяки моралістам і особливо докторам навіть найменші фантазії викликали потік зневажливих реплік» (Foucault 2019: 113).

Навіщо знадобився цей набір норм і відхилень сексуальної поведінки? Відповідь проста – «для відтворення робочої сили, для увічнення існуючих форм соціальних відносин; коротше, для формування такої сексуальної поведінки, яка б було економічно корисною і політично консервативною» (Foucault 2019 : 115).

Цей приклад наочно показує, як поняття «норма», породжене прагненням досягти конкретної мети, спочатку ототожнюється з поняттям «істина», а потім поступово витісняє його (Шестов 1971: 88). «Норма» і «істина» стають синонімами. Оптимальним результатом такої дискурсивної політики нормалізації стає ситуація, за якої всі скільки-небудь аномальні соціальні, політичні, релігійні явища витісняються за межі «загальнодоступного» простору і позбавляються можливості продемонструвати свою відмінність від загальноприйнятих форм життєдіяльності.

Дискурс – це не просте відображення процесів, що відбуваються в інших сферах соціального світу, наприклад, в економіці. Він об'єднує смислові елементи та практики всіх сфер суспільного життя. Для пояснення процесу його конструювання використовується концепція артикуляції. З'єднавшись, різноманітні елементи утворюють нову конструкцію, нові смисли, нову низку значень, або дискурс. Наприклад, лейбористський уряд, який прийшов до влади в Англії в 1950-х роках, вибудував свою програму, використовуючи різні ідеологічні компоненти: держава загального добробуту, обіцянки загальної зайнятості, кейнсіанська модель управління, націоналізація певних індустрій, підтримка підприємництва, «холодна війна». Ця стратегія була не просто виразом інтересів певних соціальних верств, відповіддю на зміни в економіці; вона стала наслідком об'єднання різних політичних, ідеологічних і економічних моделей, у результаті чого був сконструйований новий дискурс.

Врешті-решт, у цьому контексті слід розглянути теорію нідерландського лінгвіста Т. Ван Дейка. Концепція Т. ван Дейка будується на основі залучення в аналіз таких факторів, як думки та установки спікерів, їхній етнічний статус тощо. Аналіз

спрямований на вивчення особистісних характеристик носіїв мови, їхніх намірів, емоцій, уподобань. Дискурс у цьому випадку розуміється як складне комунікативне явище, що не тільки включає акт створення певного тексту, а й відбиває залежність створеного мовного добутку від значної кількості екстралінгвістичних обставин – знань про світ, думок, установок і конкретних цілей мовця.

Проблематика владних взаємин у сучасному суспільстві розкривається автором одночасно з декількох принципів аналітичних позицій. По-перше, йдеться про критичний аналіз расизму, етнічних і расових стереотипів, упередженості та інших форм придушення, систематично відтворюваних на рівні соціальних дискурсів: від повсякденних розмов до парламентських дебатів і газетних публікацій. Ван Дейк стверджує: однією з найбільш стійких форм расизму є його систематичне заперечення на тлі расово-етнічних проблем у суспільстві. В умовах внутрішньодискурсивної боротьби за право «адекватної оцінки» поточної етнічної, расової та політичної ситуації в суспільстві, суб'єкт відчуває колосальну напругу одночасно на когнітивному (формування та підтримка ідеологічно «зарядженого» знання) і на соціальному рівні (систематичне відтворення елементів групової ідентичності, в тому числі на основі опозиції «Ми та Вони»). По-друге, сучасні трансформації інформаційного простору закладають підстави для зміни політичних взаємин у суспільстві.

Кінцевою метою аналізу дискурсу Т. Ван Дейка є знаходження зв'язку між дискурсом – з одного боку, і громадським контекстом – з іншого. Спрощено, на прикладі дискурсу новин, можна показати, що політичний, економічний, соціальний контекст формування умов життєдіяльності групи людей, скажімо, журналістів або власників друкованих видань. Створюючи текст новин, вони використовують моделі і схеми, що сформувалися як результат повсякденного досвіду, отриманого в їх середовищі (Van Dijk 2017: 32).

Політична реальність тісно пов'язана з поняттям «влада», а, отже (виходячи з сучасних теорій влади), і з поняттям «знання». Концепція влади як такої, що укорінена в мові і реалізується у феномені дискурсу, є однією з найбільш поширених сьогодні. Таким чином, і саме поняття «політичної реальності» все частіше

розглядається в зв'язку з поняттям «дискурсу», тобто мовної конструкції реальності. Спираючись на сучасну традицію отождолення реальності (до певної ступеня) з уявленнями про неї, ми доходимо висновку, що і сама політична реальність є багаторівневою.

У постмодернізмі дискурс сприймається, перш за все, як спосіб розуміння світу, межі можливого у мисленні та, як наслідок, межі соціальних практик індивідів. У свою чергу, політична сфера як держави, так і світу характеризується великою кількістю таких «дискурсів», кожен з яких має унікальну природу. Основними ознаками дискурсу у політико-владних відносинах є певний «шаблон», за яким слід розуміти політичні процеси, і зосередження на певному суспільному класі або групах інтересу, що є більш актуальним видом соціально-політичної стратифікації сьогодення.

За сучасних умов особливо показовим (і багато в чому основним) є віртуальний простір, де політологія в міждисциплінарному зв'язку з соціологією, філософією і філологією дозволяє побачити процеси диференціації і стратифікації, а також дискримінації та стигматизації, характерні для будь-якого типу суспільства. Такі процеси зумовлені зловживанням дискурсом як картиною світу і потребують аналізу та вивчення, а зрештою, і регуляції.

Подальші міждисциплінарні дослідження дискурсу як політико-владного феномена вбачаються актуальними, адже вони покликані дати відповідь на основні кратологічні питання сучасності.

ЛІТЕРАТУРА

- Андрушко, В. 2021. «Політична влада: аналіз інноваційних підходів», *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія* 2 (49): 153-168.
- Айдукевич, К. 1996. «Картина мира и понятийный аппарат», *Философия науки. Вып. 2: Гносеологические и логико-методологические проблемы*. М.: ИФ РАН: 231-253.
- Михалёва, О. Л. 2008. *Политический дискурс: Специфика манипулятивного воздействия*. М.: Книжный дом «Либроком».
- Rockel, Angela. 2000. *Submitted in fulfillment of the Degree of Doctor of Philosophy*. Otago.
- Соссюр, Ф. 1990. *Заметки по общей лингвистике*. М.: Издательская группа «Прогресс».
- Бахтин, М. М. 1986. *Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках. Опыт философского анализа*. М.:

Искусство.

Foucault, M. 2019. *Power: the essential works of Michel Foucault 1954-1984*. Penguin UK.

Laclau, E., & Mouffe, C. 2014. *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics*. London: Verso.

Гурин, К. Е. 2014. “Анализ дискурсов как способ изучения социальных структур, идентичностей и процессов в теории Эрнесто Лакло и Шантеля Муфф. Культура, личность, общество в современном мире: методология, опыт эмпирического исследования,” *Юридична наука*: 185-192.

Альтюссер, Л. 2011. “Идеология и идеологические аппараты государства (заметки для исследования),” *Неприкосновенный запас*. Вип. 3. URL: <https://magazines.gorky.media/nz/2011/3/ideologiya-i-ideologicheskie-apparaty-gosudarstva.html>.

Ebert, T. 1985. “The Romance of Patriarchy: Ideology, Subjectivity and Postmodern Feminist Cultural theory,” *Cultural Critique* 10: 19-57.

Grant, J. S. 1995. *Fundamental feminism: contesting the core concepts of feminist theory*. New York: Resources for Feminist Research 24(1/2).

Eagleton, T. 1988 “The Subject of Literature,” *Cultural Critique*: 10.

Hix, H. L. 1995. *Spirits hovering over the ashes: Legacies of postmodern theory*. Suny Press.

Грашши, А. 1991. “Тюремные тетради”, *Гражданское общество*. URL: <https://www.civisbook.ru/files/File/Gramshi,tetrad.pdf>

Aronowitz, S. 1981. *The Crisis in Historical Materialism: Class Politics and Culture in Marxist Theory*. New York 1.

Шестов, Л. 1991. “Апофеоз беспочвенности: опыт адогматического мышления”, *Direct MEDIA*.

Van Dijk, T. A. 2017. “Socio-cognitive discourse studies”, *Routledge*: 26-43.

REFERENCES

Andrushko, V. 2021. “Politychna vlada: analiz innovatsiinykh pidkhodiv (Political power: analysis of innovative approaches)”, *Visnyk NLU imeni Yaroslava Mudroho. Seriya: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia* 2 (49): 153-168 (in Ukrainian).

Ajdukevich, K. 1996. “Kartina mira i ponyatiinyj apparat (Picture of the world and conceptual apparatus)”, *Filosofiia nauki. Vy`p. 2: Gnoseologicheskie i logiko-metodologicheskie problemy`*. M.: IF RAN: 231-253 (in Russian).

Mikhalyova, O. L. 2008. *Politicheskij diskurs: Spezfika manipulyativnogo vozdejstviya (Political discourse: Specifics of manipulative influence)*. M.: Knizhnyj dom “Librokom” (in Russian).

Rockel, Angela 2000. *Submitted in fulfillment*

of the Degree of Doctor of Philosophy. Otago.

Sossyur, F. 1990. *Zametki po obshhej lingvistike (Notes on general linguistics)*. M.: Izdatel'skaya gruppa «Progress» (in Russian).

Bakhtin, M. M. 1986. *Problema teksta v lingvistike, filologii i drugikh gumanitarny`kh naukakh. Opy`t filosofskogo analiza (The problem of text in linguistics, philology and other humanities. The experience of the philosophy of analysis)*. M.: Iskusstvo (in Russian).

Foucault, M. 2019. *Power: the essential works of Michel Foucault 1954-1984*. Penguin UK.

Laclau, E., & Mouffe, C. 2014. *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics*. London : Verso.

Gurin, K. E. 2014. “Analiz diskursov kak sposob izucheniya socialny`kh struktur, identichnostej i proccessov v teorii E`rnesto Laklo i Shantelya Muff. Kul`tura, lichnost`, obshhestvo v sovremennom mire: metodologiya, opy`t e`mpiricheskogo issledovaniya (Discourse analysis as a way of studying social structures, identities and processes in the theory of Ernesto Laclos and Chantelle Mouffe. Culture, personality, society in the modern world: methodology, experience of empirical research),” *Yuridichna nauka*: 185-192 (in Russian).

Al'tyusser, L. 2011. “Ideologiya i ideologicheskie apparaty` gosudarstva (zametki dlya issledovaniya) (Ideology and ideological apparatus of the state (notes for research),” *Neprikosnovennyj zapas*. Vip. 3 URL: <https://magazines.gorky.media/nz/2011/3/ideologiya-i-ideologicheskie-apparaty-gosudarstva.html> (in Russian).

Ebert, T. 1985. “The Romance of Patriarchy: Ideology, Subjectivity and Postmodern Feminist Cultural theory,” *Cultural Critique* 10: 19-57.

Grant, J. S. 1995. *Fundamental feminism: contesting the core concepts of feminist theory*. New York: Resources for Feminist Research, 24(1/2).

Eagleton, T. 1988 “The Subject of Literature,” *Cultural Critique*: 10.

Hix, H. L. 1995. *Spirits hovering over the ashes: Legacies of postmodern theory*. Suny Press.

Gramshi, A. 1991. *Tyuremny`e tetradi (Prison notebooks)*. Grazhdanskoe obshhestvo. URL: <https://www.civisbook.ru/files/File/Gramshi,tetrad.pdf> (in Russian).

Aronowitz, S. 1981. *The Crisis in Historical Materialism: Class Politics and Culture in Marxist Theory*. New York 1.

Shestov, L. 1991. “Apofeoz bespochvennosti: opy`t adogmatischeckogo my`shleniya (Apotheosis of groundlessness: the experience of adogmatic thinking)”, *Direct MEDIA* (in Russian).

Van Dijk, T. A. 2017. “Socio-cognitive discourse studies”. *Routledge*: 26-43.